

SOKRATOVA SMRT

Zatímco prastarý duchovní svět Asie v 6. století před Kristem přijal nové impulsy nebývalé síly vystoupením Konfucia, Lao-c' a Buddha, vznikala ve stejnou dobu v Řecku západní filosofie. Přinesla s sebou změnu smýšlení, která se stala rozhodující pro celý další vývoj Evropy. Bylo to první velké „odmytologičtování“, probíhající od Ferekýda ze Syru (6. stol. př. Kr.) až po sofisty (4. století př. Kr.) a od Pythagora (kolem 540-500 př. Kr.) po Aristotela (384-322 př. Kr.) výcvikem lidské myšlenkové schopnosti. Na místo mysterijní moudrosti nastoupil světonázor získaný skrze myšlení, na místo starého obrazného poznávání světových a kosmických záhad v „imaginacích“ nastoupilo abstraktní myšlení.

Pythagoras stojí jaksí na hranici věků. Jako zasvěcenec starých mystérií a jako samostatný myslitel shromáždil kolem sebe žáky v esoterickém řádu, který byl udržován naukou, obřady a příkazem zachovávat tajemství. Přesto do okolí pronikaly pythagorejské myšlenky, které byly uchovány budoucím generacím. Tak Pythagoras hlásal také starou indickou, Buddhou obnovenou nauku o „stěhování duší“. Žádný jednotlivý člověk nežije mezi zrozením a smrtí pouze jedinkrát, nýbrž se po určité době znovu narodí. Později byla sice tato nauka oficiálním křesťanstvím zamítnuta, avšak většinou lidstva - především ve východních oblastech - je po tisíciletí uznávána za pravdu. Tak se může Lessing - jak ještě později objasníme - s poukazem na tuto původní samozřejmost člověka ve své *Výchově lidského pokolení* tázat: „Je tato hypotéza proto tak směšná, že je jednou z nejstarších? Protože lidský rozum, dříve než jej rozptýlilo a oslabilo sofistické balamucení, tomu ihned propadlo?“

Dále se o Pythagorovi traduje, že se měl sám rozpomenout na jeden ze svých pozemských životů a svým žákům o tom vyprávět. Co je zde však jen v útržcích, je později Platónem (427-347 př. Kr.) se vši podrobností a jednoznačnou jasností vysloveno v jeho dialogu *Faidón*. *Faidón* je dialog obsahující klasický popis Sokratovy smrti a zároveň učení o nesmrtelnosti lidské duše.

Platón tam postupuje odpovědně, ano, téměř pedanticky krok za krokem, aby rozvinul svůj pohled na podstatu duše. Vnější situace je tato: Sokratovi žáci jsou naposledy shromážděni ve vězení kolem svého učitele. Rozsudek smrti již padl, za několik málo hodin přinese vězeňský dozorce pohár jedovatého bolehlavu a podá jej Sokratovi jako nápoj smrti. Protože ale podle jednoho starého zákona nesměl být nikdo v Athénách popraven, dokud je na cestě slavnostně vystrojená loď z Athén na Délos k bohu Apollónovi a nazpět, a to byl právě ten případ, muselo být vykonání rozsudku o několik dnů odloženo. Tak byly náhodou získány dny pro Sokratův život a on jich využil k dalšímu vyučování svého kruhu žáků.

Protože Sókratés nebyl podezírán, že by se pokusil o útěk, byla mu sňata pouta. Krom žáků - jménem jich je uváděno šestnáct - byla přítomna i Sokratova žena Xantippa se svým synkem v náručí. Protože se však příliš oddávala své bolesti a nedokázala potlačit pláč, poslal ji Sókratés s jejím dítětem domů. Nechtěl, aby hodina smrti byla znesvěcena duševní rozkolísaností. Sotva odešla, zahájil Sókratés rozhovor vyprávěním svých snů, které měl za života.

„V životě, který nyní končí, mi často přicházel tentýž sen, jenž mi tu v té, tu v oné podobě vždy říkal totéž: Ó Sokrate, říkal mi, dělej hudbu a zabývej se jí. A já jsem si obyčejně myslil, že mne vybízí a povzbuzuje k tomu, co jsem právě dělal. Jako ti, kdo pobízejí běžce; že takto i mně ten sen pobízí k tomu, co jsem již dělal, totiž dělat múzické umění, neboť filosofie je výtečné múzické umění, a já jsem ji přece provozoval. Teď však, když je rozsudek vyřčen a slavnost boha moji smrt ještě odložila, přece jsem si jen myslel, že bych se měl, pokud by mi to ten sen ještě přikazoval, zabývat múzickým uměním v

obvyklém smyslu, a už nebýt neposlušný, nýbrž to dělat.“ (60c-61a)

Tak prý, aby posloužil múzickému prvku, odebral se mezi básníky a zveršoval Ezopovy bajky.

Velice brzy pak následuje rozhovor o smrti jako tajemství života. Nejprve Sókratés poukázal na to, že nikdo si nesmí sám vzít život. Právě proto, že v jeho očích je smrt dobrodincem, není lidem dovoleno, „aby sami sobě činili dobře, nýbrž mají čekat na jiného dobrodince“. Bohové jsou totiž pastýři a ochránci, lidé jsou stáda. Sókratés promlouvá ke svému žáku Kebésovi: „Tedy jistě i ty, kdyby se kus ze tvého stáda sám usmrtil, aniž bys naznačil, žeš chtěl tomu, aby zemřel, zlobil by ses, a kdybys ještě mohl potrestat, potrestal bys jej? Tedy z tohoto důvodu vůbec není nerozumné, že se člověk dříve sám usmrtit nesmí, dokud bůh k tomu nezařídí nějakou nutnost, jako je třeba ta, která pro mne právě nastala.“ (62b-62c)

Tak prostá a jasná je pro Sokrata otázka sebevraždy. Ta nepřichází v úvahu, dají-li bohové šanci k dalšímu životu. Jenom ve vynucené situaci jako je Sokratova smí člověk sáhnout po poháru smrti. Vše ostatní je pro něho nedůstojné. Pravý filosof nikdy od sebe ze zbabělosti život neodvrhne, ani se smrti nezalekne, bude-li nevyhnutelná. Sluší mu „býti utěšen, chystá-li se zemřít a má-li radostnou naději, že tam“ - u bohů - „dosáhne dobra v plné míře, až zemře“. Tím Sókratés dosáhl svého vlastního cíle, totiž možnosti strávit poslední hodiny svého života se svými žáky v rozhovoru o podstatě duše, o nesmrtelnosti, o životě a smrti.

Sókratés začíná základní, stěžejní otázkou: Co je smrt? Jeho předběžná odpověď zní, že smrt není nic jiného než „oddělení duše od těla. A býti mrtev znamená, že je tělo oddělené od duše samo o sobě a také duše oddělená od těla je sama o sobě. Nebo je snad smrt něco jiného než toto?“ (64c)

Sókratés poté provádí střízlivý přehled, co vše z toho vyplývá. Duše „sama o sobě“ se musí obejít beze všeho toho, čeho mohla za života dosáhnout skrze tělo. Jídlo a pití, pohlaví, oděv, obuv a šperky - toho všeho se nyní musí zříci. Lpěla-li na věcech tělesného světa, musí nyní zakusit zármutek a strast, byla-li však skutečně filosofická, to znamená duchovně hledající, a měla-li opravdový zájem o poznání i pravou náladu touhy po něm, nezakusí žalu. Proto je opravdový filosof

člověkem, který se nepotřebuje bát smrti.

Pro Sokrata existuje tedy jediná cesta vedoucí k nadčasové existenci. Je jí překonání závislosti na smyslovém vnímání životem v ryzích myšlenkách! Ústřední otázku, co je pravda, klade pro něho typickou konkrétní formou: „Kdy tedy duše dosáhne pravdy?“ a odpovídá, že když se osvobodila od smyslového vnímání, vůbec ode všech zážitků světa vázaných na tělo a „používá pouze čistou myšlenku“. Pro Sokrata, resp. Platóna je mysl člověka účastna na objektivním myšlenkovém obsahu světa. Myšlenky jsou pro něj bytostné, a nejlepší myslitel je ten, kdo učinil poznávající část své duše orgánem vnímání světa idejí. To ovšem předpokládá, aby se poznávající duše již zbavila toho, že je kalena životními procesy.

„Protože tělo nám působí tisícírovnoběžnou potíže pro nutnou výživu, pak také, když na nás udeří nemoci, zabraňují domoci se pravdy, a také nás tělo naplňuje choutkami s žádostivostí, strachem a mnohými přeludy. Vždyť i války, rozbroje a bitvy nevyvolává nic jiného než tělo a jeho žádostivost. Neboť všechny války vznikají pro vlastnictví peněz a statků, které musíme mít kvůli tělu, sloužící jeho potřebám... Je nám skutečně naprosto jasné, že pokaždé, chceme-li něco poznat, musíme se odpoutat od těla a učit se hledět na věci přímo duší.“ (66b-66e)

Proto duše dosáhne plné nezakalené pravdy teprve tehdy, když prošla smrtí, to znamená, když byla Bohem samým zbavena těla. Pak bude zcela nezkalená a bude moci zřít nezkalenou, jasnou, svátou pravdu, neboť „nečistému nemůže být dopřáno dotknout se čistého“. Protože smrt může být branou k takovému životu v Pravdě a Dobru, nebude se pravý filosof smrti obávat. Smrt pro něho znamená „vysvobození a oddělení duše od těla“. Pokud se však muž smrti děsí, je to pro Sokrata dostatečný důkaz toho, že pravdu miluje nedostatečně. Dokud je člověk ještě hrabivý nebo ctižádostivý, nepatří do kruhu filosofů, to znamená těch, kdo pravdu milují a žijí v lásce k moudrosti.

Na tomto místě Sókratés ukazuje na souvislost mystérií s duchem

filosofie. Ve školách zasvěcenců se přece vždy učilo tomu, že očista - katarze - jakožto očišťování od vášní musí osvícení předcházet. „Tak ti, kteří nám zařídili různá zasvěcení, nemohou být vůbec špatnými lidmi, nýbrž nám už dlouho naznačují, že když se někdo octne v podsvětí nazasvěcen, ulehne do bahna, zatímco očištěný a zasvěcený, když tam dospěl, dlí s bohy.“ (69c)

Jakoby samozřejmě se Sókratés v dialogu se svými žáky věnuje dalšímu trvání duše a tak i stěhování duší, poněvadž je-li tomu tak, že umírání je odloučením duše od těla, naskytá se otázka, co se stane s dušemi, které po určitou dobu pobývaly v podsvětí. Sókratés říká:

„Podívejme se na to asi takto: jsou duše, poté co lidé zemřeli, v podsvětí či nikoliv? Existuje arci jedno staré vyprávění o tom, že ti, které jsme právě zmínili, když došli odsud tam, opět se budou navracet a znovu se zrodí z mrtvých. Pokud se to má tak, že živí se opět zrodí ze zemřelých, což pak nezbyvá, než uznat, že naše duše tam jsou? Přece by se nemohly opět narodit, kdyby nebyly.“ (70c)

Je zřejmé, že tyto myšlenky neodpovídají našim dnešním intelektuálním představám. Musíme si však uvědomit, že Sókratés a Platón vyučovali na pozadí spirituální mysterijní moudrosti. Snažili se zjevené učení uchopit myšlenkovou formou a tak je zprostředkovávat žákům, i když tito nebyli zasvěceni. Jenomže toto byl důvod, proč byl Sókratés, obviněný ze „zrady mystérií“, odsouzen k smrti. Strážci starého mysterijního pořádku dovolovali předávat lidu přísně střeženou chrámovou moudrost pouze formou mýtu. Naproti tomu Sókratés cvičil se svými žáky na čistě myšlenkové úrovni zážitků nadsmyslových poznatků. Byly-li jako takové přeneseny do pojmů, bylo možno je sdělovat každému, kdo měl otevřený rozum. V pohledu strážců mystérií to byla zrada. Proto musel Sókratés zemřít.

K tomu několik citátů z Platónova *Faidóna*, v nichž se vyjadřuje jeho učení o nesmrtnosti duše a putování duše z pozemského těla do pozemského těla:

„Když tedy smrt přijde k člověku, pak zemře jen to, co je na něm smrtelné; nesmrtelné ale zůstává neporušeno a smrt je nezasáhne...“

„Vskutku, duše je nesmrtelná a věčná a naše duše budou prodlévat v podsvětí...“

„Měli bychom uvážit i toto, přátelé, že je-li duše nesmrtelná, potřebuje naši péči nejen pro tu krátkou chvíli, v níž máme svůj život, nýbrž pro celou věčnost. Ano, právě teď se ukazuje, jak velkému nebezpečí jde vstříc ten, kdo o svou duši špatně dbá. Znamená-li smrt rozloučení se vším, pak by jí ovšem měl zločinec blahořečit, protože ve smrti by se zbavil svého těla a spolu s duší i její zlé povahy. Takto však, je-li nesmrtelnou, dokáže duše uniknout utrpení a sebe samu zachránit pouze tehdy, když je šlechetná a rozumná. Duše totiž s sebou do podsvětí bere pouze to, co cvičila, na čem pracovala a čím byla živena, a to znamená, že hned na počátku své cesty zemřelý sklízí plody své ctnosti i své nectnosti.“

V dalším průběhu *Faidóna* je osud zemřelého líčen zcela ve smyslu tradice: „Prý nyní vlastní duch každého zemřelého, ten, který jej v životě vedl, se snaží dovésti jej na určité místo, na kterém se všechny duše shromáždí a budou souzeny. Odtud budou vedeny do podsvětí týmž poslem [v originále άγγελος = anděl], který je měl vést ze země až na místo soudu na onom světě. V podsvětí se každé duši dostane toho, čeho se jí dostat má, jejího údělu, a když tam duše pobudou v čase každé z nich vyměřeném tak dlouho, jak je třeba, jiný průvodce je dopraví zase zpět sem, a to v mnohých a dlouhých obdobích času.“ (107d-e)

A když Platón před koncem dialogu nechává Sokrata líčit obraz podsvětí ve smyslu řecké mysterijní moudrosti, poslouží si nezměněnou mluvou mýtu:

„Když přijdou zemřelí na místo, kam každého přivádí jeho ochranný duch, jsou odděleni od ostatních nejprve ti, kteří vedli ušlechtilý a svátý život. Ti, kteří byli shledáni průměrnými, budou vedeni k Acherontu, vsednou na lodi je očekávající a na těch doplují k Acherontskému jezeru. Tam přebývají, a jestliže se někdo něčím provinil, očišťuje se od nepravdy snášením trestů za svá provinění, a tak se zbavuje svých vin. Přece však i zde dostávají za dobré činy

odměny, každý za dobro, které vykonal. Všichni, jejichž rouhavé zločiny jsou shledány neodčinitelnými, buď chrámoví lupiči nebo vrazi, ti jsou uvrženi do Tartaru, odkud není úniku. Ten, kdo se provinil sice velkým, ale odčinitelným zločinem, synové, kteří v návalu hněvu vztáhli ruku na otce nebo matku, a tohoto činu po celý život litovali, nebo kteří nějakým jiným takovým způsobem

zabijí člověka, pro tyje sice nutno, aby byli svrženi do Tartaru, ale když tam rok pobudou, vlna je vyvrhuje, a to vrahy dolů do Kokyту, násilníky proti otci a proti matce do Pyriflegethóntu. Oba proudy unášejí tyto zločince zpět k jezeru Acherontskému a tu kající volají na své oběti jménem, padají před nimi na kolena a prosí je, aby je nechaly vystoupit a přijaly je do svého zástupu. Jestliže jsou jejich prosby vyslyšeny, kající vystoupí z říčního proudu a končí jejich utrpení. Jestliže prosby vyslyšeny nebyly, jsou opět unášeni do Tartaru, a odtamtud zase do obou řek a to se s nimi děje bez přestání, dokud neuprosí těch, kterým ublížili. Neboť tak to žádá trest uložený jim od soudců. Nyní ti, kteří v rostoucí míře usilovali o zbožný život, jsou ze všech těchto podzemních míst jakoby ze žalářů propouštěni a vysvobozováni, a dostávají se do jasných míst a pobývají ve skutečné, nadzemské krajině. Z těchto pak ti, kteří své duše očistili filosofií, žijí pro všechny potomní čas naprosto bez těl a stoupají do příbytků ještě krásnějších...“ (113d-114c)

Nakonec Sókratés formuluje výsledek své meditace o umírání, smrti a posmrtném životě takto:

„Proto také z těchto důvodů má být bez obavy o svou duši muž, který se v tomto životě odvrátil ode všech slastí těla a jeho krášení jakožto věcí cizích, o nichž nabytí mínění, že působí spíše něco opačného, který však měl vážný zájem o slasti souvisící s nabýváním vědění, který vyzdobil svou duši ne cizími, nýbrž jejími vlastními ozdobami, spravedlivostí, uměřeností, statečností, svobodou a pravdou, a takto čeká na cestu do podsvětí, aby se na ni vydal, až ho osud zavolá.“

Sokratova řeč končí slovy:

„Vy všichni... každý z vás ve svůj čas, nastoupíte později také tuto cestu; mne však již nyní volá osud, jak by řekl tragik. Nadešla hodina, abych se ohlédl po lázni; myslím totiž, že by bylo lépe, abych se vykoupal, nežli vypiji jed, tím ušetřím ženám práci s umýváním své mrtvoly.“

Svou příslovečnou střízlivostí dává poté Sókratés potřebné pokyny ke svému pohřbu a sám pak žádá o číši bolehlavu: „Ničeho bych nezískal, jestliže bych jed vypil o něco později; nanejvýš bych se zesměšnil sám před sebou, kdybych lpěl na životě a šetřil tam, kde již nic není.“

Dozorce přináší nápoj smrti a Sókratés se jej ptá: „Co tomu říkáš, jak je to s tímhle nápojem, chci-li jej někomu ulít za oběť? Je to dovoleno?“ (Bohům se dávala úlitba tím způsobem, že se trocha nápoje rozstříkla kropením v prostoru.) Dozorce odpovídá: „Jen tolik, Sokrate, třením byliny připravujeme, kolik si myslíme, že náleží vypít.“ Sókratés odpoví: „Rozumím, ale pomodlit se k bohům, to smím i musím, aby má cesta k nim mi přinesla štěstí. Proto se k nim s prosebnou modlitbou obracím a - nechť se děje jejich vůle.“

Kruh žáků nedokáže v tomto okamžiku ukázat stejné sebeovládání jako jejich učitel. Jestliže dosud potlačovali svou bolest a smutek, teď již nedokáží zadržet slzy. Jejich pláči a vzlykotu Sókratés se vší strohostí zamezí: „Co to tu jen děláte, vy mužové? Neposlal jsem snad ženské pryč právě proto, aby se tu takovéto pošetilosti neděly? Vždyť jsem slýchal, že umírat se má v míru a tichosti. Nuže zachovejte klid a ovládejte se!“ Nakonec řekl svému žáku Kritónovi: „Dlužím Asklépiovi kohouta, nezapomeňte mu jej obětovat.“ To byla Sokratova poslední slova.